

Arap nüfuz ve otoritesinin hâkim olması için çalışan Fazl b. Rebî ile yönetim-de İran geleneğini sürdürmek isteyen Me'mûn'un müstakbel veziri Fazl b. Sehl arasında cereyan ettiğini ve taht kavgasının altında bu gerçeğin yattığını söylerler. Fazl b. Rebî, Abbâsîler'in ilk dönemine damgasını vuran ileri görüşlü meşhur devlet adamlarından biridir. Aynı zamanda babası gibi kitâbette de meşhurdur. İlim adamlarını, edip ve şairleri himaye ederdi. Ünlü dil âlimi Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, şair Asmaî, şair Ebû'l-Atâhiye, müsikîşinas İshak el-Mevsilî, şair İbn Münâzir onun meclislerinde hazır bulunan ünlüler arasında yer alır. Ebû Nüvâs başta olmak üzere birçok şair kendisini öven şiirler yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *Târîh*, II, 406, 429, 433, 434, 436, 442, 451, 454; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. indeks; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, bk. indeks; Merzûbânî, *Mu'cemû's-şu'arâ* (nşr. F. Krenkow), Kahire 1354 — Beyrut 1402/1982, s. 312; İbn Cinnî, *Tefsîrû urcûzeti Ebt Nüvâs* (nşr. M. Behcet el-Eserî), Dimaşk 1400/1979; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. indeks; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 45, 177, 182, 204, 210, 212-213, 215, 219, 232; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 37-40; Handmîr, *Düstûrû'l-vüzerâ'* (nşr. Saîd-i Nefîsî), Tahran 2535 şş, s. 57-63; Münşî, *Nesâ'i-mû'l-es'hâr* (nşr. Celâleddin Hüseyin-i Urmevî), Tahran 1337 hs., s. 18; D. Sourdel, *Le Vizirat 'abbâside de 749 a 936*, Damas 1959-60, I, 183-194; a.mlf., "Al-Faql b. al-Rabî", *El²* (İng.), II, 730-731; W. Muir, *The Caliphate Its Rise, Decline and Fall*, London 1984, s. 485, 487, 488, 498; Zirikî, *el-A'âm* (Fethullah), V, 148; Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar 132-232/750-847* (doktora tezi, 1993), İSAM Ktp., nr. 24366, s. 55; Anwar G. Chejne, "al-Fadl b. al-Rabî" a Politician of the Early Abbasid Period", *IC*, XXVI/4 (1962), s. 237-244; Faziletü's-Şamî, "el-Fazl b. er-Rebî", *el-Mu'errihu'l-'Arabî*, XXVIII, Bağdad 1986, s. 88-94; Fârûk Ömer Fevzi, "el-Fazl b. er-Rebî", *Mecelletü Külliyyetü'l-âdâb*, XX, Bağdad 1986, s. 185-204; K. V. Zetterstéen, "Fazl", *İA*, IV, 531-532; F. Gabrieli, "Amin", *El²* (İng.), I, 437.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

FAZL b. SEHL

(الفضل بن سهل)

Zü'r-riyâseteyn Ebû'l-Abbâs
el-Fazl b. Sehl es-Serahsî
(ö. 202/818)

Abbâsî Halifesi
Me'mûn'un vezirlerinden.

Horasan'ın Serahs şehrinde doğdu. İran asıllı bir Zerdüşti olan babası Sehl b. Zedânferûh Kûfe yakınında Sâbernî-tâ köyünde oturmaktaydı. Sehl bir dava

sebebiyle Vezir Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin huzuruna çıkmış, daha sonra vezirin çevresiyle yakınlık kurmuş ve onların telkinleriyle müslüman olmuştu. Oğullarından Fazl ve Hasan'ı Yahyâ b. Hâlid'e takdim etti. Zekâsı ve Farsça bilgisiyle Yahyâ'nın dikkatini çeken Fazl, Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî'nin hizmetine girdi. Bermekîler'in bertaraf edilmesinden sonra da onun yerine Me'mûn'un hocası oldu. 190'da (806) Müslümanlığı kabul etti.

Hârûnürreşid, Râfî' b. Leys'in isyanını bastırmak için 192 (808) yılında Horasan'a hareket ederken Fazl, Me'mûn'a Bağdat'ta kalmayıp valisi olduğu Horasan'a gitmesini tavsiye etti. Me'mûn onun tavsiyesine uyarak babasından izin alıp Horasan'a gitti. Halifenin 24 Mart 809 tarihinde ölümünden sonra Fazl b. Sehl'in Me'mûn üzerindeki etkisi daha da arttı. Halife olan Emîn'in, kardeşi Me'mûn'u veliahtlıktan azletmesi iki kardeş arasında iktidar mücadelesine sebep oldu. Aslında bu mücadele, Arap zihniyetini temsil eden Emîn'in veziri Fazl b. Rebî ile İran zihniyetini temsil eden Me'mûn'un veziri Fazl b. Sehl arasında cereyan etmiştir. Fazl b. Sehl kardeşi Hasan ile birlikte bu mücadelede başrolü oynayanlar arasında bulunuyordu. Nihayet Me'mûn, Tâhir b. Hüseyin kumandasındaki ordusunun Emîn'in ordusu ile arka arkaya girilen iki savaşta galip gelmesi üzerine Fazl'ın gayretleriyle halifeliliğini ilân etti. Bütün doğu eyaletleri onun halifeliliğini tanıdı. Me'mûn, bu başarıların elde edilmesinde en önemli rolü oynayan Fazl'ı "Zü'r-riyâseteyn" unvanıyla vezir tayin etti. Hem askerî hem de idarî yetkilerle donatıldığı için vezirlik ve emirliği uhdesinde toplayan ilk idareci olarak tarihe geçen Fazl b. Sehl'in bu unvanı o dönemde basılan paralarda da yer almıştır. Bağdat'ın ele geçirilip Emîn'in öldürülmesinden ve Hasan b. Sehl'in Irak'ın idaresini ele almasından sonra (813) bu paralar Mısır'a kadar bütün ülkede tedavüle çıktı. Bir kitâbede Fazl b. Sehl'den "müdebbiru hü-yûlihî" (halifenin atlarının yöneticisi) ve "sâhibü da'vetihi" (onun propaganda reisi) unvanlarıyla bahsedilmektedir. Sonuncu unvan vezire Şîî kitlesini kazanmak için verilmiş olmalıdır.

Emîn'e karşı girilen mücadeleden sonra iktidarı tamamen eline alan Fazl b. Sehl, henüz yirmi sekiz yaşında olan Halife Me'mûn üzerinde büyük bir nüfuz kurdu. Halifeyi Merv'de kalmaya ve

Irak, Fars, Ahvaz, Hicaz ve Yemen'in, yani bütün batı bölgelerinin idaresini kardeşi Hasan'a vermeye ikna etti. Devletin önemli makamlarına çoğunlukla İranlıları getirdi. Ancak bu durum huzursuzluklara sebep oldu. Hz. Ali evlâdından Ebû Abdullah İbn Tabâtabâ'nın isyanını yine aynı aileden Muhammed b. Muhammed'in isyanı takip etti. Bunlardan daha tehlikelisi ise el-Cezîre'de Mудар Arapları'nı etrafına toplayan Nasr b. Şebes el-Ukaylî'nin isyanı oldu. Nasr üzerine gönderilen Herseme b. A'yen'in bütün gayretlerine rağmen isyan bastırılmadı. Herseme'nin batı eyaletlerindeki isyan ve huzursuzlukların asıl sebeplerini halifeye açıklamamasından çekinen Fazl onun Merv'de idam edilmesini sağladı. Bunun üzerine Bağdat'ta karışıklıklar çıktı (816). Hasan b. Sehl'in bunları yatıştırması beklenirken Merv'de bulunan Halife Me'mûn Hz. Ali evlâdından Ali er-Rizâ'yı veliaht tayin ettiğini bildirdi. İktidarın Abbâsî ailesinin elinden çıkması anlamına gelen Bağdat'taki bu gelişmeler üzerine Abbâsî ailesi mensupları ve devlet erkânı Me'mûn'u hilâfetten uzaklaştırarak Halife Mehdî'nin oğlu İbrâhim'e biat ettiler (817). Fazl b. Sehl'in batı eyaletlerindeki bu gelişmelerden Me'mûn'u haberdar etmemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bir tesadüf sonunda bu olayları öğrenen Me'mûn Bağdat'a dönmeye karar verdi ve 202 yılı ortalarında (817 yılı sonu) Merv'den ayrıldı. Yolda Fazl b. Sehl'e yazdığı mektupta ona olan saygısını dile getiriyor, istediği her şeyi kendisine vereceğini, hiçbir teklifini geri çevirmeyeceğini bildiriyordu (Ya'kûbî, II, 451). Serahs'a gelindiği zaman Fazl, halifenin dayısı Gâlib el-Mes'ûdî el-Esved, Kostantin er-Rûmî, Ferec ed-Deylemî, Muvaffak es-Saklebî ve Serrâc el-Hâdim tarafından büyük bir ihtimalle halifenin emriyle hamamda öldürüldü (2 Şâban 202/13 Şubat 818). Me'mûn katilleri yakalayıp getirene 10.000 dinar vereceğini vaad etti. Abbas b. Heysem ed-Dîneverî'nin yakalayıp getirdiği katiller, sorgulama sırasında Fazl'ı halifenin emriyle öldürdüklerini söyledilerse de boyunları vuruldu.

Fazl b. Sehl'in öldürülmesiyle İranlı unsurlar iktidarı kaybetmiş, bu ise Me'mûn'un politikasında önemli değişikliklere yol açmıştır. Veliaht Ali er-Rizâ'nın Tûs'ta ölümü (203/818), Bağdat'ta Me'mûn'un tekrar halife olarak tanınmasını sağlamış, Fazl'ın tesirinden kurtu-

FAZL b. SEHL

lan Halife Şîa'yı ve İranlı unsurları destekleyen tutumundan vazgeçerek devlet idaresinde Türkler'e yer vermeye başlamıştır.

Fazl b. Sehl kısa süren vezirliği sırasında son derece otoriter, kendisine ve başkalarına karşı acımasız, menfaatlerini ön planda tutmayan bir kişi olarak tanınmıştır. Me'mûn onu kızlarından biriyle evlendirmek istemiş, ancak Fazl bunu kabul etmemiştir. Me'mûn'un ilmi faaliyetlere verdiği önemin temelinde iyi yetişmiş kültürlü bir vezir olan Fazl'ın büyük payı vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 509; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 438, 451; Taberî, *Târîh* (de Goeje), III, 709, 771-773, 778-794, 802-805, 808, 830, 841, 925, 977, 997, 1013, 1025-1027; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 285-408; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Meynard), VI, 424, 438; VII, 2-3, 61; İbn Bâbeveyh, *Uyânü ahhârî'r-Rızâ* (nşr. Mehdi el-Hüseynî), Kum 1377, II, 154-159; Merzûbânî, *Mu'cemû's-su'arâ* (nşr. F. Krenkow), Kahire 1354 — Beyrut 1402/1982, s. 313; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 339-343; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 197, 207, 223-234, 239, 256, 257, 302, 313-315, 326, 346, 347, 357-359; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 41-44; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXII, 208-210; Hândmîr, *Düstûrül-vüzerâ'* (nşr. Saîd Nefîsî), Tahran 2535 şş., s. 61-67; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâ'il-l-'Arab fî 'uşûri'l-'Arabîyyeti'z-zâhire*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), IV, 388-389; D. Sourdel, *Le Vizirat 'abbâsîde de 749 a 936*, Damas 1959-60, I, 196-213; a.mlf., "al-Faql b. Sahl", *El²* (Fr.), II, 749-750; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 62-65; W. Muir, *The Caliphate*, London 1984, s. 484, 492, 494, 496-497; W. Madelung, "New Documents Concerning al-Ma'mûn, al-Faql b. Sahl and 'Alî al-Rîdâ", *Religious and Ethnic Movements in Medieval Islam*, London 1992, s. VI/333-346; Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar 132-232/750-847* (doktora tezi, 1993), İSAM Ktp., nr. 24366, s. 55; K. V. Zetterstéen, "Fa-zıl", *İA*, IV, 532.

HAKKI DURSUN YILDIZ

FAZL b. ŞAZÂN

(bk. İBN ŞAZÂN en-NİSÂBÜRİ).

FAZL b. YAHYÂ el-BERMEKÎ

(الفضل بن يحيى البرمكي)

Ebû'l-Abbâs el-Fazl b. Yahyâ
b. Hâlid el-Bermekî
(ö. 193/808)

Hârûnürreşid devrinin
önemli devlet adamlarından.

23 Zilhicce 148 (19 Şubat 766) tarihinde Medine'de doğdu. Bermekî ailesinden Vezir Yahyâ b. Hâlid'in büyük oğludur. Hârûnürreşid'den bir hafta önce doğduğu

ve birbirlerinin annelerince emzirilerek süt kardeşi oldukları rivayet edilir. Tahsilini Hârûn ile birlikte tamamlamıştır.

Hârûnürreşid halife olunca (170/786) Yahyâ b. Hâlid'i vezir tayin etti, Fazl'ı da oğlu Emîn'in eğitim ve öğretimiyle görevlendirdi. Bu dönemde merkezî idarede babasının en önemli yardımcısı olan Fazl, Emîn'in birinci sırada veliaht tayin edilmesinde de önemli rol oynamıştır. Fazl 175'te (791) isyan eden Yahyâ b. Abdullah ile mücadelede memur edildi. Hz. Ali evlâdından olan Yahyâ, Horasan ve Mâverâünnehir'deki şehirlerde dört beş yıl saklandıktan sonra Deylem'e giderek Abbâsî Halifeliği'ne karşı isyan etmişti. 50.000 kişilik bir ordu ile hareket eden Fazl Rey yakınında karargâh kurdu ve savaşa girmeden önce görüşmeler yoluyla Yahyâ'yı teslim olmaya ikna etti. Bu başarı ona Horasan valiliğini kazandırdı (176/792). Fazl b. Yahyâ vergileri düzenli bir şekilde toplatarak eyaletin gelirinin artmasını sağladı. Bu paralarla Belh'te su kanalları açtırdı; camiler, ribâtlar ve kervansaraylar inşa ettirdi. Onun yaptırdığı camilerin başında Buhara Cuma Camii gelmektedir.

Fazl b. Yahyâ, Horasan valiliği sırasında yalnız imar ve ziraat sahalarında değil askerî alanda da başarılı olmuştur. Meşhur tabip Buhtîşû' b. Curcîs'in torunu İbrâhim b. Cibrâil'in kumandasında Kâbil üzerine bir ordu gönderdi. İbrâhim Kâbil yakınındaki Şahbahâr'ı zaptederrek bol miktarda esir ve ganimet ele geçirdi. Diğer bir ordu da Üsrûşene'ye karşı gönderilerek hükümdarı itaate mecbur edildi. Horasan'da İranlılar'dan kuvvetli bir ordu teşkil edildi. Taberî'ye göre bu ordunun sayısı 500.000 kişi idi. Bu rakamın mübalağalı olduğu açıktır. Bunların 20.000'i Bağdat'a gönderildi. 179'da (795) Bağdat'a dönen Fazl halife tarafından ilgiyle karşılandı. Babası Yahyâ Hârûnürreşid ile beraber 181 (797) yılında hacca gidince ona vekâlet etti. Horasan valiliği sırasında Semerkant'taki kâğıt imalâthanesini örnek alarak Bağdat'ta 178 (794-95) yılında bir kâğıt imalâthanesinin kurulmasını sağladı. Fazl 183'te (799) bütün idarî görevlerinden azledilmiş (*Elr.*, III, 898), yalnız Emîn'in hocası olarak kalmıştır. Buna rağmen özellikle Emîn'in annesi Zübeyde'nin desteği sayesinde merkezdeki itibarı devam ediyordu.

186 (802) yılında tekrar hacca giden Hârûnürreşid oğullarını, vezirini ve oğullarının hocalarını da beraberinde götür-

müştü. Bermekîler'in giderek artan nüfuzlarından rahatsız olan halife, hac dönüşünde Enbâr yakınındaki Umr'da konakladığı sırada Ca'fer b. Yahyâ'yı idam ettirdi (1 Safer 187 / 29 Ocak 803). Babası Yahyâ ile kardeşi Fazl ise hapse atılarak bütün malları müsâdere edildi. Fazl altı yıl kadar hapiste kaldı. Bu sırada felç oldu ve Hârûnürreşid'in ölümünden kısa bir süre önce Muharrem 193'te (Kasım 808) Rakka'da vefat etti.

Fazl b. Yahyâ Bermekî ailesinin en müsamahalı üyesiydi. Horasan valiliği sırasında yaptığı imar çalışmaları ve tarım alanındaki faaliyetleri sayesinde herkesin sevgisini kazanmıştı. "Hâtîmü'l-İslâm ve Hâtemü'l-kirâm" lakabıyla anılan Fazl âlim ve şairlerle ilgilenir, özellikle şairleri himaye ederdi. Ramazan ayı boyunca camilerde kandil yakma âdetini başlatan kişinin Fazl olduğu rivayet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *Târîh*, II, 407-408, 426, 429; Taberî, *Târîh* (de Goeje), III, 599, 610-613, 631-637, 645, 647, 679, 733; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 175, 230, 231, 232, 234, 281; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Meynard), III, 377, 384; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 106, 122, 125, 140, 145, 146, 152, 161, 176, 178, 210, 215; İbnü't-Tıktakâ, *el-Faql*, s. 193-194, 201-204; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 27-36; Hândmîr, *Düstûrül-vüzerâ'* (nşr. Saîd-i Nefîsî), Tahran 2535 şş., s. 41, 46, 48, 53, 55; L. Bouvat, *Les Barmécides, les auteurs arabes et persons*, Paris 1912, s. 57-67; D. Sourdel, *Le Vizirat 'abbâsîde de 749 a 936*, Damas 1959-60, I, 144-148, 155; a.mlf., "al-Faql b. Yahyâ al-Barmakî", *El²* (Fr.), II, 750; a.mlf. — W. Barthold, "al-Barâmika", *El²* (Fr.), I, 1064-1067; M. A. Shaban, *Islamic History*, Cambridge 1976, II, 31, 33-34, 36; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 38, 40, 92; a.mlf., "Bermekîler", *DİA*, V, 518-519; Barthold, *Türkistan*, s. 114, 218, 219; W. Muir, *The Caliphate*, London 1984, s. 460, 472, 476, 478; W. Madelung, "Abû Ishâq al-Sâbi on the Alids of Tabaristân and Gilân", *Religious and Ethnic Movements in Medieval Islam*, London 1992, s. VII/28; Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar 132-232/750-847* (doktora tezi, 1993), İSAM Ktp., nr. 24366, s. 93; K. V. Zetterstéen, "Fa-zıl", *İA*, IV, 532-533.

HAKKI DURSUN YILDIZ

FAZLÎ, Kara

(bk. KARA FAZLÎ).

FAZLİYYE

(الفضلية)

Mu'tezile âlimlerinden
Fazl er-Rekâşî'nin görüşlerini
benimseyenlere verilen ad
(bk. MU'TEZİLE).